

Rytíř Emanuel Purkyně – první pracovník hygieny vody ve Státním zdravotním ústavu

Emanuel Purkyně (1895 – 1929).

Snímek ze žádosti o vydání cestovního pasu, červenec 1926.

Foto: Národní archiv, Praha.

Prvním pracovníkem, který se ve Státním zdravotním ústavu (SZÚ) zabýval problematikou hygieny vody, byl **RNDr. Emanuel Purkyně**, rytíř a pravnuček slavného českého biologa Jana Evangelisty Purkyně. Rodový vztah mezi Janem Evangelistou P. a Emanuelem P. je ukázán v příloze 1. Jan E. Purkyně byl krátce po své smrti¹ za své zásluhy povýšen i s rodinou do rytířského stavu – odtud i (dědičný) rytířský titul Emanuela Purkyně. Připomínání či vyzdvihování rytířského titulu by se Emanuelu P. vůbec nelíbilo, protože si na něm nijak nezakládal, dokonce ho ironizoval a později se ho za pozoruhodných okolností i sám vzdal, ale přesto je to důležité pro charakterizaci jeho osoby. Pojem „rytířství“ totiž přesně vyzdvihuje jeho vnitřní noblesu a přirozeně aristokratického ducha.

¹ Podle Emanuela Purkyně (viz příloha 2) se tak stalo 26.7.1869, tedy dva dny po smrti J.E.Purkyně. Podle Ottova slovníku naučného se tak stalo diplomem ze dne 15.7.1869, tedy krátce před smrtí J.E.P. – je však možné (i logické), že o udělení titulu bylo rozhodnuto již dříve, ale k samotnému oficiálnímu aktu došlo až po smrti J.E.P.

Emanuel Purkyně se narodil 26.1.1895 v Lounech jako druhý ze čtyř dětí MUDr. Otokara rytíře Purkyně a jeho ženy Emilie, rozené Hilbertové, sestry spisovatele Jaroslava Hilberta a architekta Kamila Hilberta, stavitele svatovítského dómu. Emanuelovi bratři byli Otakar (* 5.7.1892), Jan (* 17.12.1896) a Jiří (* 7.10.1898). I když jejich rodiče měli dobré společenské postavení (otec byl váženým lounským lékařem a později prý primářem lounské nemocnice), díky šlechtickému původu byly jejich studie financovány šlechtickými nadacemi. Proto Emanuel od roku 1908, tedy již od dob svého studia na gymnáziu ve Slaném, požíval nadání jedné šlechtické nadace² ve výši 400 korun za rok a to i později během studií na univerzitě³.

Po maturitě začíná studovat na Univerzitě Karlově, kam nastoupil počátkem roku 1915, a to na lékařské fakultě, kde později absolvoval celkem 4 semestry. Ovšem již v listopadu 1915 byl povolán – stejně jako jeho bratři Otakar a Jan – do c.k. armády jako „jednorozční dobrovolník šikovatel kadet-aspirant“, aby se nakonec dostal i přímo na italskou frontu první světové války. Osudy Emanuela Purkyně během první světové války a krátce po ní jsou realisticky popsány ve válečném (auto)biografickém románu *Rozchod!*⁴ jeho mladšího spolužáka, přítele a pozdějšího spisovatele Karla Konráda⁵. E. Purkyně, který byl v rakouské armádě zařazen jako „saniťák“, válku hluboce nenáviděl a považoval ji za „zločinný a fyziologický nesmysl“. Zároveň ji ale maximálně ignoroval, protože ji nepovažoval za hodnou pozornosti („...*nikdy jsme netušili, že by se mohl ještě tenkrát, v sedmnáctém roce, najít člověk, a nadto ještě voják, který by uměl tak hluboce přezírat děsivou přítomnost a skutečnost. Neměl ani potřebu, ani touhu, ani vůli, ba ani čas o ní přemýšlet... Ani jsme se nedozvěděli nic o jeho vojenských osudech. Nepřipustil vlastně o tom rozhovor, nebylo pro takové nicotnosti místa v jeho ústech...*“⁶).

Každou volnou i relativně volnou chvíli na vojně využíval ke studiu: „*Byl zabrán do vědecké literatury s takovým klidem a soustředěností, jako by se jícný děl byly rozpadly... „Zvykl jsem si docela na práci v chůzi,“ řekl nám, „někdy sice zakopnu, ale ať, horší by bylo, kdyby klopýtala paměť!“...“⁷. Jeho deník z italské fronty se válečných událostí dotýká jen zcela okrajově, protože je to v podstatě deník přírodovědce. Např. 3.2.1918 si Purkyně poznamenává: „*Ted' už přestanu psát o sobě a o vojně, neboť tento sešitek byl určen pro jiné úvahy, než jsou záznamy o šílenství doby, zejména pro malá primitivní pozorování fyzikální a vůbec přírodní. Možná že někdo ani neví, že se v dekunku⁸ pár kroků od Italů dá bez knih a přístrojů také studovat např. fyzika. Dá, ba naopak, duše je v této klauzuře hladová na vážné myšlení a člověk ve své chudobě si tu všímá podrobností, které mu v rušném civilu nestojí za to...*“⁹ (a následuje několikastránkový fyzikálně-chemický popis cigarety). Jindy (24.2.1918) vypadá Purkyněho zápis podobně: „*Dnes strílejí Italové již od časného rána. Těžká artilerie je v menšině, asi 1:7 proti lehkým dělům. Jsme všichni zalezlí. Alespoň mě nikdo nebude vyrušovat ve psaní...*“¹⁰ (a následuje dlouhá esej „O evoluci buňky“).*

Z těchto poznámek je zřejmé, že Emanuel Purkyně nezapřel svého slavného předka, protože byl vědě zcela oddán, jak potvrzuje a literárně přibližuje K.Konrád: „...*Láska*

² Nadace Saar – Martinitz (Žďárských-Martiniců?), jak vyplývá z katalogů posluchačů Lékařské fakulty UK.

³ Viz Katalogy posluchačů Lékařské fakulty UK (1915-1918) a Filosofické fakulty UK (1918-1920). Archiv Univerzity Karlovy, Praha.

⁴ Konrád K. – Rozchod! (Všechny zde uvedené citace jsou z 11. vydání, který vydal Čs. spisovatel v Praze, r. 1988.) V knize jsou nejen rozsáhlé citace z deníku E.Purkyně, ale o něm uvedené údaje také souhlasí s údaji v policejním spise E.Purkyně z archivu policejního ředitelství (viz Národní archiv: Fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1921-1930. Značka fondu: PŘE 1921-1930. Karton: 2949, signatura: p/2681).

⁵ Karel Konrád (1899-1971).

⁶ Konrád K. – Rozchod! Str. 90-91.

⁷ Konrád K. – Rozchod! Str. 93.

⁸ dekunk = malý dřevěný bunkr na frontové linii

⁹ Konrád K. – Rozchod! Str. 167-168.

¹⁰ Konrád K. – Rozchod! Str. 180.

k přírodním vědám byla jeho literaturou i hudbou. A což v nich nejsou také tajemství, která dovedou zcela uchvátit mysl? A což v nich není krása, poezie?... Vplížit se do tajemství organismů! Práhnutí přírodních věd poznamenalo všechn myšlenkový postup Emanův; o všech jiných věcech a oborech lidského snažení, i o všeobecnostech, uvažoval metodou čistě přírodovědeckou. Jeho meditace nad zábrami a amonity byly přerušovány zřídkačím čím jiným, jako by v jeho hlavě nebylo místa pro nic jiného mimo tyto předměty. I přes dobrou vůli nemohly ho jiné zájmy uspokojovat, neboť jeho vlastní záliby byly náplní tak silnou a jakostní, že pro chápání jiných neměl dostatečného smyslu a času, aby v nich mohl nacházet uspokojení, natož pak nějaký prožitek ...Zjistí-li Emanuel, že někoho obzvláště zajímá vyprávění z přírodopisu, spád jeho hlasu se stává vášnivě podmanivým a volí slova, jež ve svých seskupeních zní jako báseň; jako nejkrásnější óda na živočichy; ano, byl básníkem bez estetického zdůrazňování. S rozhorleností, jež udivovala stejně jako podmaňovala, toužil dopátrat se především pravdy, kterou chtěl znát o všech organismech...¹¹

Jestli něčím na vojně Purkyně opravdu trpěl, pak to byla nemožnost věnovat se svým univerzitním studiím a řádnému vědeckému bádání. Na přelomu zimy a jara 1918 dostává medik Purkyně čtyři týdny studijní dovolené, kterou nejen hodlá maximálně ke studiu využít, ale také si ji prodloužit. Díky svým vědomostem totiž ví, jak si „vyrobit“ omrzlinu pomocí zimotvorné směsi ze soli a salmiaku, která se na přesně vymezenou dobu přiloží na některý z prstů. Emanuel P., který zvolil palec levé nohy, se šel čtvrtý den po příjezdu hlásit do posádkové nemocnice, kde byl hned uznán nemocným. O berlích chodil z nemocnice denně na fakultu, kde postupně skládal zameškané zkoušky (během necelého půlroku zvládl dva semestry¹²). Nedovolil, aby toto pro něho šťastné období jen tak skončilo: „...*Emánkova noha hojila se rychle, jeho pobyt v lazaretě se schyloval ke konci... Ačkoli věděl, že je velmi nebezpečné, obnoví-li se omrzlina na témže místě, přece se odhodlal přikládat na ni nové obklady se zimotvornou směsí, jen aby nemusil přerušovat studium, aby nemohl být poslán daleko od fakulty, až někam do krajů kolem Piave. Počínal si při tom se vši bdělostí, aby vojenští doktoři... nebyli jati podezřením. Udržoval poranění v stále stejném stavu; pečoval, aby se nehojilo. Jaká řezavá bolest! A stačilo jen přidržet mrazivý obklad na noze déle a byl by ztracen prst i s kouskem nártu...¹³*

I když studium zvládal zcela bez potíží, v tu dobu se definitivně rozhodl, že zanechá studia medicíny¹⁴ a bude se věnovat studiu přírodních věd, resp. že přestoupí z lékařské fakulty na fakultu filozofickou, kde se tehdy přírodověda vyučovala. Aby tento přestup nebyl spojen se ztrátou dosud absolvovaných semestrů, chtěl využít příležitosti prvního rigoróza, které měl na lékařské fakultě skládat v červenci 1918. Události z té doby líčí K.Konrád následovně:

„Když v červenci 1918 rozpoznal Emanuel rytíř z Purkyní, že další obnovování zamrzliny nohy hraničí s nebezpečím pro jeho zdraví, tu viděl, že mu nekyne nic jiného, než že bude opět musít na italskou frontu... Obdržel čtyřnedělní dovolenou z lazaretu jako rekonvalescent svěřený domácímu ošetřování, aby mohl složit rigorózum... A po skončení této dovolené měl nastoupit k svému pluku do Salcburku, kamž byl znovu, již podruhé přeložen z Rijeky...

¹¹ Konrád K. – Rozchod! Str. 219-220 a str. 306.

¹² V archivu Univerzity Karlovy existují záznamy o tom, že třetí semestr na LF absolvoval již v zimním běhu 1917/1918 a čtvrtý v letním běhu 1918 (tehdy také uvádí své bydliště: Záložní vojenská nemocnice č. 3).

¹³ Konrád K. – Rozchod! Str. 208-209.

¹⁴ „*Složít rigorózum! A pak sbohem, lékařská fakulto, salve Aeskulape! To, co musil vidět medik Emanuel rytíř z Purkyní v polních lazaretech a na hilfplatze od tvých vychovanců, medicínská fakulto, zabraňuje mu, již navždy, i kdyby žil plných sto let, aby si tě mohl vážit... Válka s truchlivým důrazem potvrdila všechny jeho pochyby o lékařské vědě a úzkosti jeho srdce, které váhalo jako mezi dvoji láskou. Válka jej nadala poznáním, a bylo to trpké uvědomění, mýlil se ve své oddanosti medicíně, avšak omyly geniálních lidí – a Eman byl jim víc než blížek – jsou jakýmiisi branami dalších objevů.*“ (Konrád K. – Rozchod! Str. 223-224)

I rozhodl se, že se jednou provždy vypořádá se svým poměrem k militarismu. Tak, aby to bylo v nejživějším souhlasu s jeho názory. Byl přesvědčen, že být vojákem je velká újma nejen mravní, ale i fyziologická. Snad Pepičkův¹⁵ příkladný rozchod s armádou či snad opětovná četba mistrné studie¹⁶ o závratí, napsaná jeho pradědem Janem Evangelistou Purkyněm..., nelze to však bezpečně říci, který z obou popudů jej spíše přivedl ke krajnímu rozhodnutí dělat před komisí vojenských lékařů duševně nemocného. Hubáčkův vzor byl stejně lákavý jako zjištění pradědovo, že při použití narkotických jedů vznikají mžitky před očima. Potřeboval pro doklad svého chystaného šílenství nějakých důkazů... hledal určitý přípravek, který by mu ustrojil optické, vnější důkazy, který by mu dočasně propůjčil šílený vzhled...¹⁷

Inspirován zmíněným spisem, Purkyně nejen přečetl všechnu dostupnou psychiatrickou literaturu, ale také na sobě v té době široce experimentoval („...přípravky všech tří skupenství, které polykal, vdechoval či vstříkával pod pokožku...¹⁸). I když byl prý svými poznatky nadšen, jako hlavní důkaz své nenormálnosti zvolil v té době něco mnohem geniálnějšího: „Zajikaje se výmluvností...svěřoval nám svůj plán: podá si žádost k našemu okresnímu hejtmanství, aby byl zbaven rytířského přídomku... Bude trvat na jejím vyřízení se zuřivou umíněností, až ho zavřou. Bud' do blázince, nebo do vězení, to by bylo konečně jedno, jen když nebude již musit odjet k svému pluku. A při jejím sepisování používal stylistické a pravopisné kostrbatosti, aby obé již samo vnukalo, že jde o projev hodný spíše pozornosti psychiatrů než četníků, ačkoliv to v podstatě myslil zcela doopravdy a do poslední písmenky vážně; již z přírodních důvodů je to velké hrubství vůči spolublížním, aby někdo byl šlechticem a druzí jen plebejci...¹⁹

U lounského okresního hejtmana však Purkyně neuspěl. Polekaný hejtman se to snažil Purkyněmu rozmluvit („...jiní lidé nelitují všech statků, celého jmění, jen aby získali pro sebe šlechtický titul, a vy se ho chcete zříci? Jste bílá vrána v mocnárství!...²⁰) a když neuspěl ani výhrůzkami, že je to trestné, neboť to uráží panující rod, alibisticky odpověděl, že o takové žádosti může rozhodnout jen samo Jeho Veličenstvo. Purkyně neváhal a rozhodl se obrátit přímo na místodržitelství království českého v Praze. Sepsal novou žádost (její koncept je uveden v příloze č. 2) a s ní se okamžitě vydal pěšky z Loun do Prahy, hladový, nevyspalý a špinavý, přímo k místodržiteli, když těsně předtím prý vypil malou lahvičku s „tajemným užíváním“. Marne se domáhal osobního přijetí, nechtěje svěřit žádost do nepovolaných rukou. Nakonec musel rezignovat a odevzdal svůj dopis příslušnému úředníkovi.

„Správce oddělení podatelny přečetl jej snad jen letmo. Pohlédl dlouze na žadatele...: „Račte pane rytíři z Purkyní... chvíličku počkat, ohlásím vás telefonem Jeho Excelenci... hned to bude!“... Po čtvrt hodině drámy... byl uchopen dvěma páry paží. Byla mu navlečena svěrací kazajka zřízenci ambulance, pro niž přednosta oddělení telefonoval... V oddělení pro duševně choré v posádkové nemocnici na Karlově náměstí, kam byl odvezen záchrannou stanicí... protože – patrně – šlo o výjimečný případ, či snad proto, že pohoršoval druhé chovance vyprávěním o své žádosti, bylo zjištění fyzického a duševního stavu velmi urychleno. Doktorů projevili značný zájem o jeho osobu, sotva zaslechli jméno Purkyně. Jen zběžně ho zkoumali, ani oči mu neprohlíželi, byl pro ně tím, čemu se říká „vyložený případ“... Za devět dní byl Emánek opět doma, vybaven listinou²¹, v níž mimo jiné bylo, že je

¹⁵ Josef Hubáček, Purkyněův přítel a pozdější malíř, kterému se podařilo dostat z italské fronty předstíráním duševní choroby. Podrobnosti v knize *Rozchod!*

¹⁶ Purkinje J. *Beiträge zur näheren Kenntnis des Schwindels aus heutigognostischen Daten*. Medizinische Jahrbücher des Kaiserlich-Königlichen Österreichischen Staates 6: 79-125; Vídeň 1820.

¹⁷ Konrád K. – *Rozchod!* Str. 292-293.

¹⁸ Konrád K. – *Rozchod!* Str. 293.

¹⁹ Konrád K. – *Rozchod!* Str. 294.

²⁰ Konrád K. – *Rozchod!* Str. 294.

²¹ V policejním spise E. Purkyně se k této události praví: „...v době dovolené přijel z Loun do Prahy, byl zadržen vojenskou policií a dodán opět do své nemocnice v Praze II, kde byl uznán duševně chorým a předán do ústavu

vymazán ze svazku c.k. armády a poslán do domácího ošetřování jako neškodný, tichý blázen, daný pod dozor lounského okresního doktora; ten však byl jedním z přátel jejich rodiny...“²²

Během několika málo dnů po propuštění z ústavu pro choromyslné napsal E.Purkyně vědecké pojednání *O prostých a koordinovaných pohybech u rostlin*²³ a na podzim 1918 vstupuje do prvního semestru na filosofickou fakultu, aby zahájil vysněné studium přírodních věd. Již dříve, během jeho pobytu na frontě, mu zemřel otec a jeho poručíkem se stal strýc Kamil Hilbert, u kterého pak během studií po určitou dobu také bydlel. Purkyně však svá univerzitní studia brzy ještě jednou přerušil – tentokrát dobrovolně – a důvodu se (po přečtení výše uvedeného) ani nechce věřit. Je to však další důkaz o tom, jak mimořádnou osobností Emanuel Purkyně byl. Několik dní po 28.říjnu 1918 totiž vstupují antimilitaristé E.Purkyně a K.Konrád dobrovolně do československé armády, aby na Slovensku bojovali proti Maďarům a bránili tak nově vzniklou republiku! Purkyně se navíc vzdává své vojenské hodnosti a na Slovensko skutečně v listopadu odjíždí jako prostý voják. Zúčastní se boje o Hlohovec i některá další místa, ale když později vidí, že již zde není potřeba bojovat, že českoslovenští důstojníci se od rakousko-uherských příliš neliší a že i tato armáda a válka páchnou, žádá své nadřízené o propuštění, na které má podle armádního nařízení nárok nejen jako dobrovolník, ale i jako student. Když mu velitel opakovaně jeho žádost zamítne, protože nechce ztratit jednoho z nejspolehlivějších mužů, Purkyně v noci „dezertuje“ a definitivně končí svou vojenskou kariéru a vrací se ke studiu.

Mezi zapsanými předměty na nové fakultě byla např. všeobecná biologie, entomologie, systematická botanika nebo praktická cvičení mikroskopická pro začátečníky (prof. Velenovský). V dalším semestru měl pak předměty jako geologie, zoologie, srovnávací anatomie, soustava a morfologie hlístů plochých ad. Na filosofické fakultě absolvoval 6 semestrů přírodovědy a když byla pro školní rok 1920/1921 nově otevřena přírodovědná fakulta, hned na ni přechází a v tomto školním roce absoluuje poslední dva semestry. Téma jeho disertace bylo „*O metapodiích²⁴ přežvýkavců se zvláštním zřetelem k českým*“. Hlavní rigorózum ze zoologie a geologie složil 29.6.1921, vedlejší rigorózum z filosofie pak 7.7.1921 a doktorát (RNDr.) obdržel dne 9.7.1921.²⁵

Období studia přírodních věd se pravděpodobně kryje s jeho působením v Národním muzeu, kde pracoval jako asistent. Jeho tehdejší spolupracovník Dr. Jan Sv. Procházka později na Purkyněho působení v muzeu vzpomínal v nekrologu takto: „Do musea přišel Dr. Purkyně...maje za sebou několik semestrů na lékařské fakultě a přešed v tu dobu právě na fakultu přírodovědeckou. Původním jeho úmyslem bylo zabývat se paleozoickými obojživelníky, ale záhy obrátila se jeho pozornost k osteologii zvířat diluviálních... a odtud se věnoval výhradně osteologii kopytníků. Za této práce zrevidoval a systematicky uspořádal osteologické sbírky pliocenního oddělení Národního musea... Při této práci, kterou doplnil též revisí skladiště, přišel na řadu nových neb nepopsaných dosud věcí. Byly to na příklad některé dotud nepovšimnuté zbytky *Cervus euryceros*, a když v té době přišla do musea i celá lebka ze Sedlce..., zpracoval tyto nálezy souborně v práci²⁶, která byla uveřejněna v Časopise Národního Musea. Současně objevil též řadu kostí diluviálního lva, které však literárně

pro choromyslné v Bohnicích, odkud byl v září 1918 propuštěn a obdržel list, že jest propuštěn i ze svazku armádního...“. Viz Národní archiv: Fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1921-1930. Značka fondu: PŘE 1921-1930. Karton: 2949, signatura: p/2681.

²² Konrád K. – Rozchod! Str. 299-300.

²³ Konrád K. – Rozchod! Str. 301. Pojednání zřejmě nikdy nevyšlo tiskem a jeho existenci se nepodařilo z jiných zdrojů ověřit.

²⁴ Metapodium = záprstí, nárt.

²⁵ Archiv Univerzity Karlovy. Matrika doktorů, svazek IV, str. 1937.

²⁶ Purkyně E.: Český nález veledaňka (*Megaceros Owen*). Časopis Musea království českého; část přírodovědná, str. 104-109, roč. XCIV, 1920.

nezpracoval. Odtud věnoval svou pozornost metapodiím kopytnatců, kterým pak byla věnována i jeho práce disertační... V nálezu opatovickém... zjistil Dr. Purkyně *Dicroceros furcatus* Hensel., známý do té doby jen z Tuchořic. Ve stoličkách, které byly nalezeny na dole... u Duchova a byly dlouho pokládány za *Elephas antiquus*, zjistil nade vší pochybu mamuta *Elephas primigenius*...²⁷.

Hned po absolutoriu se Emanuel žení a stěhuje se z Prahy. Dne 12.7.1921 si bere za manželku Marii²⁸, se kterou se kdysi seznámil na sokolské akademii a blíže ji poznal během studií, protože rovněž studovala na filosofické fakultě. Ještě v červenci se novomanželé stěhují na venkov k Českým Budějovicím²⁹, kde si zakoupili malé hospodářství, které prý sami bez cizí pomoci obdělávali. Zde³⁰ se jim také 9.8.1923 narodila dcera Eva. Věda však prý nedala Emanuelovi klid a i v tomto prostředí konal různé přírodovědné pokusy³¹. Proto se manželé Purkyňovi rozhodli hospodářství prodat a v dubnu 1924 se vrátili se do Prahy.

Co dělal Emanuel Purkyně po návratu do Prahy, v období duben 1924 až prosinec 1925 (počátkem roku 1926 nastupuje do Státního zdravotního ústavu)? Nejméně část tohoto období pracoval v Ústavu pro plemennou biologii, což byl jeden z výzkumných ústavů ministerstva zemědělství, pod vedením prof. F.Bílka³². Zde se Purkyně mimo jiné zabýval studiem českých prehistorických ras ovčích, o čemž publikoval odborný článek³³ v *Zemědělském archivu*. Zbývá ještě dodat, že v listopadu 1925 uvádí Purkyně jako své povolání „smluvní úředník“ – nevíme, zda se tím myslí zaměstnání v Ústavu pro plemennou biologii nebo zda pak krátce pracoval ještě někde jinde.

V listopadu 1925 je založen Státní zdravotní ústav Republiky československé v Praze³⁴. Stalo se tak díky finanční podpoře Rockefellerovy nadace. Jedním z prioritních úkolů byl i výzkum v oblasti veřejného zdravotnictví. V té době nebylo snadné sehnat příslušné, již hotové odborníky v potřebných oborech, protože hygienické ústavy lékařských fakult, kde byli tehdy tito odborníci především soustředěni, nesly vznik SZÚ s velkou nelibostí a snažily se proti jeho vzniku různě lobovat nebo mít vliv na jeho řízení, protože ho vnímaly jako nebezpečnou konkurenci na poli hygienického výzkumu i výuky, která by mohla ohrozit jejich dosavadní dominantní postavení³⁵. Proto dělal SZÚ nábor i mezi mladými, nadanými vědeckými pracovníky přírodovědného vzdělání s tím, že opět díky Rockefellerově nadaci jim

²⁷ Procházka J.S.: Dr. Emanuel Purkyně †. Časopis Národního musea, část přírodovědná, roč. CIII, 1929, str. 154-155.

²⁸ PhDr. Marie Purkyňová, rozená Macháčková, narozena 12.4.1899 v Čenčicích okr. Louny, otec František Macháček (* 1870), matka Marie Macháčková (* 1871). Po druhé světové válce (1946) pracovala jako přednostka oddělení ministerstva práce a sociální péče.

²⁹ Podle policejní přihlášky do Strubce, podle R. Pokorné-Purkyňové do německé vsi Roudné, což však obě byly malé obce JV od Č.Budějovic. Viz Pokorná-Purkyňová R. – Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně. Praha, 1944. Str. 274-275.

³⁰ Přesněji v Českých Budějovicích.

³¹ Pokorná-Purkyňová R. – Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně. Praha, 1944. Str. 274-275.

³² Dr.J.S.Procházka píše ve svém nekrologu (Časopis Národního musea, 1929), že Purkyně „vstoupil... do služeb zootechnického ústavu vys. školy zemědělské prof. F.Bílka“, což však není přesný údaj. Tento omyl vznikl proto, že prof. Bílek byl zároveň přednostou Ústavu všeobecné a speciální zootechniky při Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT i předsedou Ústavu pro plemennou biologii. O tom, že Purkyně pracoval ve druhém ústavu, svědčí jak Purkyňův článek v *Zemědělském archivu*, kde je jeho zaměstnání jasně uvedeno, tak i skutečnost, že Purkyně není uveden v seznamu – jinak dobře zdokumentovaných – pracovníků Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství.

³³ Purkyně E.: O českých ovčích prehistorických a historických. *Zemědělský archiv*, roč. XVI., 1925, str. 151-156.

³⁴ O jeho historii viz knihu Kříž J., Beranová R.: *Historie Státního zdravotního ústavu v Praze*. Vydal SZÚ, Praha 2005.

³⁵ Viz různé články v *Časopise pro zdravotnictvo* z let 1921 až 1926.

byl umožněn dlouhodobý studijní pobyt ve Spojených státech, kde dosáhli potřebné specializace³⁶.

Na tuto výzvu reagoval i zoolog Emanuel Purkyně, protože již 27.11.1925 se obrací s žádostí na policejní ředitelství v Praze, ve které píše: „...RNDr. Emanuel Purkyně, smluv. úředník, ... žádá o vysvědčení zachovalosti, které potřebuje k žádosti o místo ve stát. ústavu zdravotnickém...“. Policejní ředitelství vydalo žádané vysvědčení dne 18.12.1925, takže lze předpokládat, že hned od ledna 1926 nastoupil Dr. Purkyně do Státního zdravotního ústavu. Protože se osvědčil³⁷, získává již po půl roce stipendium ke studiu v USA, jak se dozvídáme ze žádosti ředitele SZÚ prof. Pavla Kučery, kterou se dne 28.července 1926 obrací na Ministerstvo sociální péče – oddělení pro cestovní pasy: „...Zdejší ústav žádá o laskavé povolení cesty do Spojených Států Severoamerických pro Dra Emanuela Purkyně, zaměstnance zdejšího ústavu. Jmenovaný obdržel 17.VII.1926 stipendium Rockefellerovy nadace pro jednorocní studium hydrobiologie ve Spojených Státech, aby po návratu do republiky československé ve zdejším ústavě zastával místo v oddělení pro hygienu vody. Vzhledem k tomu, že jeho odjezd je stanoven na 20.srpna t.r., žádá se o laskavé urychlené vyřízení povolení k vydání cestovního pasu...“³⁸

Během prvních měsíců práce v SZÚ se E.Purkyně věnoval jednak laboratorní práci, jednak měl na starosti vznikající ústavní knihovnu, protože v jeho osobním záznamu vedeném Rockefellerovou nadací³⁹ je při jeho nástupu na stipendium uvedeno jeho přesné povolání (present position) jako „knihovník Státního zdravotního ústavu“. Pročež může být v SZÚ považován nejen za prvního pracovníka hygieny vody, ale i za prvního pracovníka zdejší knihovny.

Ředitel SZÚ prof. Kučera žádal Rockefellerovu nadaci, aby Purkyně získal v USA co nejširší vzdělání, které by zahrnovalo nejen hydrobiologii pitných a odpadních vod (pod hydrobiologií se však skrývalo nejen mikroskopické vyšetření, ale i bakteriologické a chemické vyšetřování vod a technické aspekty úpravy pitné vody a čištění odpadní vody), ale i lékařskou parazitologii (zoologii) a veřejné zdravotnictví.

V září 1926 přijíždí Purkyně i s rodinou do USA, do města Cambridge ve státě Massachusetts, kde začíná studovat na Harvard Engineering School⁴⁰ u prof. G.M.Faira. Konkrétně se věnuje předmětům Sanitary Engineering (technické aspekty úpravy pitné vody a čištění odpadních vod), Sanitary Chemistry and Biology (hygienická chemie a biologie), Protozoology (protozoologie), Research in Water Biology (výzkum v biologii vody) a Public Health Administration (administrace veřejného zdravotnictví). V polovině svého (ročního) pobytu projevuje Purkyně zájem o prodloužení stipendia, což se vzhledem k jeho dobrým výsledkům setkává u Rockefellerovy nadace s pochopením a studijní pobyt je mu o rok prodloužen. V tomto roce studuje rovněž znečištění toků – nejen teoreticky jako předmět, ale i vlastními terénními výzkumy: na místních řekách Framingham, Natick, Coweaset, Little River a Mystic River; dále studuje účinnost čistíren odpadních vod v Naticku a Brocktonu, úpravu vody v Cambridge (z hlediska filtrace a účinnosti odstraňování bakterií), degradační procesy ve (vodárenské) nádrži po použití síranu měďnatého a chloru, které mělo příznivě upravit mikrobiologickou kvalitu vody a chuť vody, metody stanovení mědi ve vodovodní

³⁶ Viz Otakar Poupá – Neveselé kapitoly o vědě a moci, část VIII. Vesmír 77, č. 12/1998; str. 699.

³⁷ Prof. S.M.Gunn, zástupce Rockefellerovy nadace v ČSR, píše dne 21.6.1926 F.F.Russellovi, členu mezinárodního výboru této nadace, že Purkyně „pracoval nějakou dobu v laboratoři SZÚ a že byl shledán chytrým studentem a velmi užitečným pracovníkem“ [viz Rockefeller Archive Center: Osobní karta E.Purkyně].

³⁸ Citované dopisy E.Purkyně, policejního ředitelství a prof. Kučery jsou uloženy v policejním spise E.Purkyně z archivu policejního ředitelství (viz Národní archiv: Fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1921-1930. Značka fondu: PŘE 1921-1930. Karton: 2949, signatura: p/2681).

³⁹ Rockefeller Archive Center. Osobní karta E.Purkyně.

⁴⁰ V současné době je tato škola součástí Harvardské University a nazývá se Division of Applied Sciences and Engineering.

vodě, organickou chemii a hygienické analytické metody; provádí též hygienickou kontrolu ve veřejném bazénu v Cambridge.

V lednu 1928 informuje ministerstvo zdravotnictví Rockefellerovu nadaci (zřejmě na její žádost), že Purkyně nebude moci hned po návratu zastávat místo vedoucího oddělení hydrologie, protože toto oddělení nebylo dosud zřízeno, ale že mu bude (do té doby) nabídnuto v SZÚ místo odpovídající jeho vzdělání. Závěrem Purkyňova pobytu v USA je mu umožněna měsíční studijní cesta po různých městech (Buffalo – Cleveland – Chicago – Milwaukee – Madison – Urbana – Indianapolis – Cincinnati – Columbus – Harrisburg – Washington D.C. – Baltimore – Philadelphia – New Brunswick – New York City), kterou absolvuje ve dnech 8.6. až 8.7.1928 a při které navštěvuje místní vodárenské společnosti, hygienické a vodohospodářské orgány. 14.července 1928 se nalodí na loď Tuscania a definitivně opouští Ameriku. Podle záznamů Rockefellerovy nadace měl poté před návratem do vlasti (až do 28.9.1928, kdy mu končilo dvouleté stipendium) ještě pokračovat v pracovní-poznávací cestě po Anglii a Německu. Zda k tomu došlo, nevíme.

Zato však víme, že po hned návratu do ČSR začíná Purkyně opět pracovat v SZÚ, kde na jaře 1929 působí jako „přednosta laboratoře“ (podle jeho vlastní žádosti o řidičský průkaz adresované Policejnímu ředitelství v Praze⁴¹). O řidičský průkaz žádal Purkyně proto, aby mohl jezdit na svém motocyklu zn. „Indián“, který si přivezl z Ameriky (a který se mu později stal také osudným). Řidičský průkaz mu byl skutečně vydán dne 10.5.1929.

Dne 16.října 1929 se Dr. Purkyně o 7. hod. večerní vracel na svém motocyklu z projížďky za Prahou po silnici od Radošovic k Uhříněvsi, ale asi 5 km za Radošovicemi se srazil s neosvětleným povozem, taženým dvěma kravami, který jel proti němu po nesprávné straně silnice a který patřil Anonínu Pekovi z Kolovrat č.p. 32. Motocykl, který byl při srážce poškozen tak, že se stal k další jízdě nezpůsobilý, byl ponechán na místě a zraněný dr. Purkyně byl odvezen automobilem lékárníka Šněbliha⁴² z Prahy I. do všeobecné nemocnice na kliniku prof. Jiráska. Dr. Purkyně utrpěl zlomení pravé nohy a prostředního prstu na pravé ruce. Pravá noha mu však musela být za již za několik dnů amputována ve stehně a na následující (nebo ještě poúrazovou?) sepsi dne 22.října 1929 nečekaně zemřel.

O jeho smrti vydala ČTK zprávu, kterou pak převzalo několik předních deníků. Např. Národní osvobození⁴³ psalo: „Během jednoho týdne postihla SZÚ v Praze druhá ztráta v řadě jeho vědeckých pracovníků. Dne 22. t.m. zemřel R.N.dr. Emanuel Purkyně, přímý pravuk slavného českého biologa J.E.Purkyně. Dr. Purkyně se před nedávnem vrátil z několikaletého studijního pobytu ve Spojených státech severoamerických, kde se stal znamenitým hydrologem. Jeho počátky vědecké práce slibovaly velký úspěch. Dr. Purkyně zemřel po motocyklovém úrazu. Pohřeb se koná v sobotu 26. t.m. o půl 11. hod. dop. v pražském krematoriu.“

Citovaná novinová zmínka, hodnocení Rockefellerovy nadace, jakož i dále uvedená obdivná a laskavá charakterizace E.P. z pera jeho přítele K.Konráda, která vyšla až několik let

⁴¹ Policejní spis E.Purkyně z archivu policejního ředitelství (viz Národní archiv: Fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1921-1930. Značka fondu: PŘE 1921-1930. Karton: 2949, signatura: p/2681).

⁴² Jméno bylo zkomoleno obvodním policejním inspektorem J.Hurychem, jenž o události pořídil též večer hlášení, které se dochovalo v policejním spise E.Purkyněho v Národním archivu a ze kterého jsou čerpány podrobnosti o nehodě. Ve skutečnosti se jednalo o lékárníka Františka Schnöblinga, který byl generálním obchodním zástupcem Státního zdravotního ústavu. Ten již po smrti prvního ředitele SZÚ prof. Kučery (1928) věnoval jako základ k utčení památky zesnulého 5 000 Kč a navrhl ministerstvu zdravotnictví, aby z fondu byli podporováni zaměstnanci SZÚ, kteří bez své viny nemoci nebo úrazem stali se práce nezpůsobilými, případně jejich manželky a děti. V roce 1929 pak věnoval do fondu dalších 10 000 Kč, nichž polovina byla určena pozůstalým po dr. Purkyňovi a polovina pro fond (viz Kříž J., Beranová R. Historie Státního zdravotního ústavu v Praze. Vydal SZÚ, Praha 2005; str. 77).

⁴³ Národní osvobození, 24.10.1929, str. 5, zpráva nazvaná „Úmrtí vědeckého pracovníka“.

po jeho smrti, nám důrazně naznačují, že předčasně odešel velký vědecký talent⁴⁴, který šel ve slápných svého světově uznávaného praděda. Nevíme, z jakého vyššího záměru se tím naplňoval tragický konec jedné generace jeho rodu. Jeho starší bratr Otakar, který působil jako sekundář v nemocnici v Brně, totiž již roku 1920 spáchal sebevraždu. Druhý bratr Jan byl v důsledku zranění na frontě první světové války postižen těžkou duševní chorobou a zemřel v ústavu pro choromyslné roku 1942. A konečně nejmladší bratr Jiří byl popraven v Mnichově, rovněž roku 1942.⁴⁵ Tím však ale tento tragický výčet, bohužel, ještě nekončí. Jediná dcera Emanuela Purkyně, Eva, se 30.5.1945 provdala za Viléma Bondyho (který si záhy změnil jméno na Benda), pozdějšího ředitele Státního židovského muzea v Praze. Měla s ním dva syny, Jana (* 1943) a Michala (* 1946). Jeden ze synů (Michal) zemřel během vojenské služby nebo vojenského cvičení (1969), údajně při manipulaci se zbraní, ale existovalo (nepotvrzené) podezření na sebevraždu. Druhý syn i jejich matka (Eva) spáchali pak oba sebevraždu.⁴⁶ V roce 1972 už byl V. Benda vdovec.⁴⁷

„Musili byste znát Emánka! Bez zájmu, ba zcela nevšimavý k politice, spolkům, zábavám, tanci, divadlu, historii, náboženství i lidské společnosti zvané „národ“, avšak naproti tomu až nedůtklivě citlivý, ještě citlivější než chemické vážky, všude tam, kde a jakmile šlo o vzájemné vztahy člověka k člověku. Znal jen přírodní, pudovou pravdu lidskou, ne onu společenskou, dodatečně vytvořenou a opřenou o zařízení a právníckou vědu. To vše pro něho naprosto neexistovalo. A jako tvor hluboce cítící a nadmíru čestný jednal zcela podle svých názorů a přesvědčení. Nepokrytě je dával najevo, jist si mravností své pravdy, nevšimaje si valně ozvuku, který vyvolaly, zděšení nebo smíchu; obojí stejně neviděl, takový to byl vášnivý demokrat, křesťanský neznaboh; přírodní komunista, aniž měl nejmenší tušení, že žil Marx nebo Engels, natož pak Lenin, neznal tehdy těchto jmen. Ne, nebyl naprosto nic z toho všeho, co se tu jmenovalo, ba ani ne humanista, tím méně idealista. Byl to prostě člověk, původní, nezkažený, neschopný lži, a proto snad ani nevěděl, že nesmíme říkat a psát vše, co si právě myslíme u srdce. Musili byste ho znát! Abyste pochopili, že je ještě dnes možné být podoben onomu prapůvodnímu obrazu člověka, který byl obdařen ve svých počátcích nezáludnou duší. Posměváčkové a mělci lidé o něm tvrdili, že je velmi naivní. A bezcharakterní říkali, že je přemrštěný, zbrklý; ale já vím, že Eman, nejtalentovanější přírodopisec, jakého jsme snad u nás kdy měli, znal všechnu závrat' Jakubova žebříku.“⁴⁸

František Kožíšek

P.S. Tuto práci věnuji prvním systematickým dějepiscům Státního zdravotního ústavu: paní Renatě Beranové a panu Doc. MUDr. Jaroslavu Křížovi.

⁴⁴ Bohužel vše nasvědčuje tomu, že v období po roce 1925, kdy se věnoval hygieně a hydrobiologii, již E. Purkyně nepublikoval žádnou odbornou práci na toto téma. Dodnes se však po něm v knihovně SZÚ dochovala např. kniha (G.C. Whipple: The Microscopy of Drinking Water. 3. vyd. 1914), kterou si pořídil během studijního pobytu v USA a kterou po jeho smrti (1929) věnovala jeho manželka SZÚ.

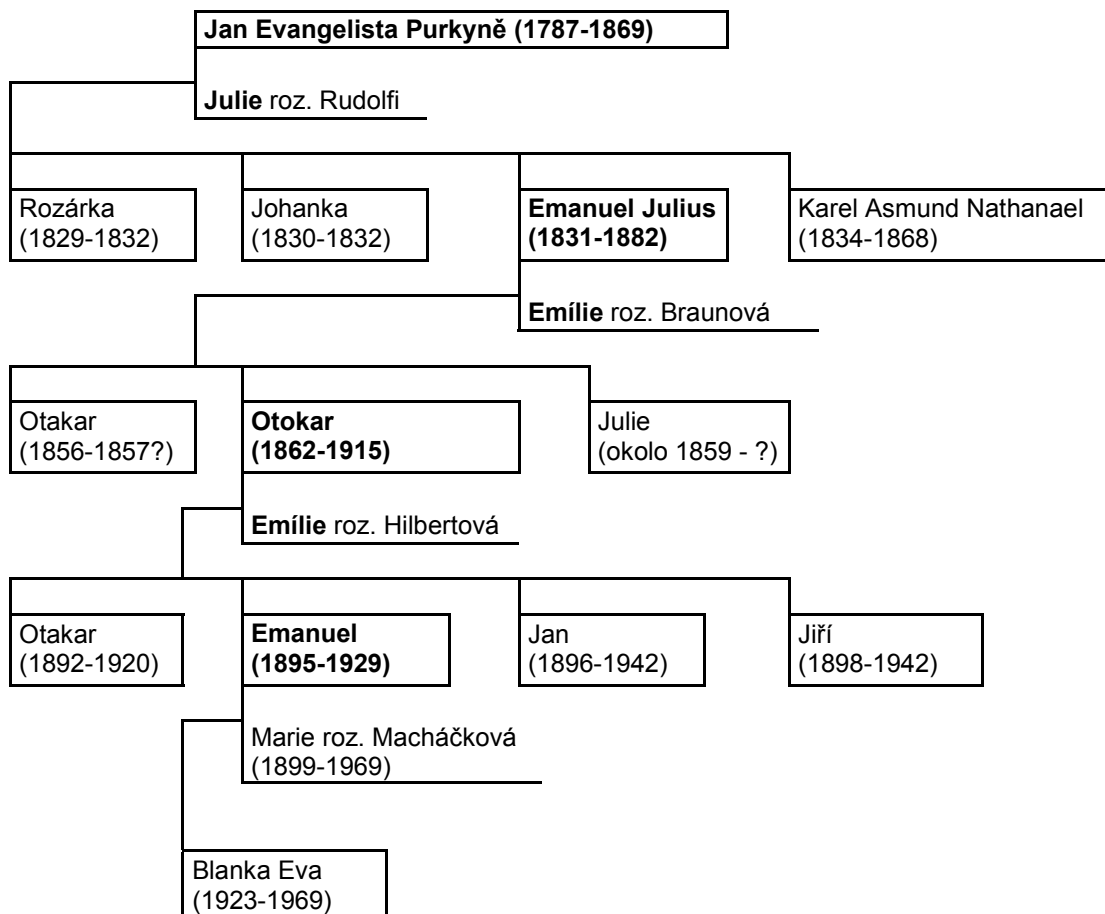
⁴⁵ Bohumír Roedl, Okresní archiv Louny – SOA Litoměřice, osobní sdělení 19.7.2006.

⁴⁶ Podle náhrobní desky zemřela Eva Bendová v r. 1969, syn Jan v roce 1984 ve 41 letech. Viz Příloha 3.

⁴⁷ Magda Veselská, Židovské muzeum v Praze, osobní sdělení 23.3.2007.

⁴⁸ Konrád K. – Rozchod! Str. 149-150.

Rodový vztah mezi Janem Evangelistou Purkyněm a Emanuelem Purkyněm

[Upraveno a doplněno podle CD ROM „Jan Evangelista Purkyně – život a dílo“; autor Jiří Růzha, nákladem autora, 2005]

Emanuel Purkyně a jeho šlechtický titul

„... A ihned sdělal Purkyně novou žádost.

Ještě ji rozšířil o několik bodů a nových souvětí, od nichž si sliboval, že zvrátí nařčení „Bílá vrána“ na zavolání plné úžasu: „Šílenec! Blázen!“

A těch nejpříjemnějších slin vyvolaných Emanovým chichotem, když nám předčítal, co napsal! Byl to jakýsi hodokvas veselí; obžerství smíchu.

Ale náhle zvažněl a řekl, zpytavě se zahleděv do našich očí: „Ale já to všechno, co jsem napsal, myslím doopravdy... Do posledního puntíku!“

Tím směšnější bylo, že tato opravdově cítěná slova jeho žádosti, ta vážná a krásná báseň o svobodomyšlnosti Emanova ducha bude jistě působit na místodržitelství dojmem, že její autor přináší neobvyklým způsobem ověřené zjištění své velké duševní choroby, pomatenosti.

Nuže, zde je znění konceptu, chovaného v památkách jeho rodiny:

Velevážené c.k. místodržitelství král. českého v Praze.

Poněvadž mojí žádosti za povolení zbavení titulu šlechtického žadatelova a změna jména z „rytíř Purkyňů“ na „Purkyně“ nebyla povolena v Lounech, byl jsem z hejtmanství lounského od pana c.k. okresního hejtmána Oldřicha Kavana doporučen na místodr. král. č., abych tak připravil půdu nové žádosti a podpořil ji četnějšími důvody.

- 1. V moderním století jsou takové tituly zbytečné.*
- 2. Můj předek J.Evangelista Purkyně zemřel bez titulu „šlechtic“, což dodnes hlásají četné jeho pomníky a náhrobky ve Vratislavě, Lib., Praze a Petrohradě.*
- 3. Že tituly šlechtické usnadňují boj existenční, čímž potomci degenerují.*
- 4. Že byl zástupcem lidu na českém zemském sněmu za okres Velv., což svědčí o jeho upřímném demokratismu.*
- 5. Že dostal ruský řád Vlad. dříve než rakouský.*
- 6. Že mu bylo rytířství rak. uděleno 2 dny po smrti, 26.července 1869.*
- 7. Že v budoucím našem českém státě dle vzoru franc. šlechtictví nebude existovat.*
- 8. Že žadatel se necítí hoden podob. vyznamenání, poněvadž si ho dosud nezasloužil.*
- 9. Titul „rytíř“ byl udělen od předešlého Veličenstva a po změně vlády nelze zaručit jeho dědičnou platnost.*

O mojí dřívější žádosti svědčí dokumenty chované na lounském c.k. hejtmanství.

Nebudu vážit žádné námahy ani nákladu, aby této stížnosti bylo zadosti učiněno.

Níže podepsaný hluboce prosí, aby žádosti bylo co nejdříve vyhověno.

Tato žádost je zcela dobrovolná a nebylo na mne z žádné strany tlačeno.

V Lounech 17.srpna 1918

*MUC. E. rytíř Purkyně
c. k. j. dobr. šik. k. asp.“*

[Konrád K. – Rozchod! Str. 296-297]

Pro doplnění ještě citát z knihy Růženy Pokorné-Purkyňové, sestřence Otokara P. a tety Emanuela P.: „Když (*Jan Evangelista*) Purkyně byl upozorněn, že na základě svých řádů má právo na šlechtictví, chtěl rozhodně odmítnout. V tomto případě (*jeho syn*) Emanuel zakročil. Právil v přítomnosti naší matky: “Otče, nezapomeň, že šlechtické nadace umožní tvým vnukům studii.“ Skutečně tomu tak po letech bylo; vnukové i pravnukové využili této jediné výhody po dobu studií.“ [Pokorná-Purkyňová R. – Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně. Praha, 1944. Str. 277-278]

Hrob rodiny Otokara Purkyně a Emanuela Purkyně na hřbitově v Lounech

[Hrobka č. 91 na hlavním lounském hřbitově se nachází při jižní zdi, blízko pomníku rudoarmějců. Stav v říjnu 2010.]